

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Tahsin Gemil, RELAȚIILE ȚĂRILOR ROMÂNE CU POARTA OTOMANĂ ÎN DOCUMENTE TURCEȘTI (1601—1712), Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1985, 532 p + facsimile

Volumul de documente turcești, elaborat de cunoscutul istoric-turcolog Tahsin Gemil, reprezintă o contribuție deosebită la lărgirea bazei documentare a istoriei veacului al XVII-lea românesc, îndeosebi sub unghiul raporturilor româno-otomane, un aport prețios la fundamentarea și elucidarea științifică ale unuia din marile teme ale istoriei medievale românești: continuitatea neîntreruptă a vieții statale românești, concretizată în existența unei autonomii de stat față de Poartă.

Elaborarea unui volum de asemenea anvergură, cu documente inedite aproape în totalitate, extrase din marile colecții de arhivă ale Porții, conservate la Başbakanlık Arşivi și la Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi din Istanbul, precum și din unele fonduri arhivistice polone, maghiare și bulgare, pune pregnant în lumină eforturile sistematice și generoase depuse de Direcția Generală a Arhivelor Statului în vederea depistării și publicării de noi documente privitoare la istoria națională, ca și imensul volum de muncă depus de Tahsin Gemil într-unul dintre cele mai dificile domenii ale cercetării istorice.

În *Introducere* (p. 5—33) autorul stăruie, pe bună dreptate, asupra realității fundamentale a raporturilor româno-otomane din această perioadă, aflată sub semnul moștenirii lui Mihai Viteazul, dar și al „prefanarionismului”: autonomia Țărilor Române față de Poartă. El îi arată rațiunile, suporturile, dimensiunile și liniile concrete de evoluție, oferind o imagine vie și convingătoare. Sînt întrutotul de acord cu autorul că declinul statului otoman și-a pus puternic amprenta asupra evoluției relațiilor româno-otomane. Aș fi preferat chiar o subliniere mai energică a *continuității* ce există între regimul autonom al Statelor Românești față de Poartă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pînă în veacul următor: numeroase elemente, pe care autorul le subliniază cu vigoare — în mod just — pentru secolului al XVII-lea, le regăsim în realitate

încă din secolul al XVI-lea, chiar dacă în forme specifice. Deși autorul vorbește de recunoașterea hotarelor Principatelor Române de către Poartă, totuși, în ce mă privește, aș fi insistat mai mult asupra *ideii de frontieră*, care exista pe plan politico-administrativ, economico-comercial, mental-afectiv și cultural-religios în raporturile dintre Țările Române și Imperiul otoman, excelent relevată de o serie de documente din volum (nr. 41, 142, 153, 178, 205, 216 ș.a.). Existența unor asemenea frontiere între cele două organisme statale, între două lumi diferite, constituie un argument în plus și dintre cele mai importante în favoarea autonomiei românești de stat, a apartenenței Țărilor Române la *Republica Christiana*.

Dincolo de asemenea sugestii, *Introducerea* rămîne un studiu solid, temeinic bazat pe informație nouă și scris cu nerv.

Serioasă și convingătoare este și *Nota asupra ediției*, care urmează studiului introductiv.

În cele ce urmează voi insista însă asupra părții covârșitoare a volumului — documente propriu-zise — întrucît aceasta este înainte de toate menirea lucrării: aceea de a pune la dispoziția cercetătorilor și publicului larg, iubitor de istorie, noi piese documentare extrase din marile arhive turcești.

Alcătuit din 236 de piese, din care doar 12 edite, volumul constituie, de departe, cel mai masiv grupaj de documente turcești consacrat perioadei 1601—1712 (pînă acum, pentru aceeași perioadă, grupajul documentar cel mai important — cel din cadrul volumului de documente turcești editat în 1976 de Mustafa Ali Mehmed — nu conținea decît 50 de piese). Singur acest fapt ar fi suficient pentru a demonstra amploarea efortului întreprins, ca și valoarea documentară a lucrării.

Cel mai însemnat număr de documente este consacrat autonomiei de stat românești, sub diversele ei aspecte (doc. 1, 4, 20, 25, 42, 49, 61, 67, 68, 78, 84, 86—88, 92, 95, 142, 147, 148.

150, 153, 164 165, 178, 191, 193, 196, 197, 202, 205, 206, 209, 210, 211, 213, 217, 220, 230 ș.a.). Cu deosebire sînt importante actele garante ale acestei autonomii: așa-zisele *ahdnâme*-le sau „capitulații” (doc. 1 și 164 pentru Moldova și Țara Românească, precum și doc. 4, 17, 24, 46, 61, 78, 100—102, 126, 175 pentru Transilvania). Semnalăm faptul că doc. 164 din octombrie 1679 constituie pînă la această oră ultima piesă oficială otomană în dosarul „capitulațiilor” Moldovei, în timp ce pentru Țara Românească ultimele documente de acest gen, relevante pentru statutul de *ahd* al statelor românești față de Poartă, datează din 1714—1717 (Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711—1821. Documente turcești*, București, 1984, doc. 11 și 24).

Și alte aspecte ale statutului politico-juridic al Țărilor Române față de Poartă între 1601—1712 sînt relevate de documente din volum: intervenții eficiente ale domnilor români pentru numirea sau destituirea unor dregători otomani de margine (doc. 6, 13), drepturi fiscale și de proprietate ale domnilor români în teritoriile otomane (doc. 189, 209, 236), originea, regimul și funcțiile capuchehaielor (doc. 1, 28, 31, 41, 48, 104, 106, 108, 221). Sînt de reținut și ajutoarele acordate de principii români populației creștine din Balcani (de ex. doc. 115, din 1644, menționează aprobarea Porții pentru construirea unei cișmele la Varna de către Vasile Lupu, domnul Moldovei, la cererea populației orașului) sau celei din Răsăritul ortodox (doc. 110, din 1642, consemnează trimiterea unor sume de bani de către același domn român la Ierusalim).

Un alt aport remarcabil al volumului editat de Tahsin Gemil la documentarea marilor teme ale istoriei românești este și acela că întrunește un număr impresionant de documente — o înșiruire a lor ar fi prea lungă, amintim cu titlu de excepție doc. 4 — care dovedesc unitatea politico-strategică a Țărilor Române și în veacul al XVII-lea.

Numeroase piese incluse în volum aduc date noi, precise, despre obligațiile economico-financiare ale Țărilor Române față de Poartă între 1601 și 1712: *haraciul* (doc. 37, 38, 41, 51, 56, 181, 206, 208, 220, 229) *bayrmlîk-ul* (doc. 169, dar mai ales 222, cu aspecte necunoscute), *geaizeaua de mucarer* (doc. 171), *furniturile de proviant și cai* (doc. 40, 45, 47, 51, 53, 64, 70, 90, 104, 150, 154, 157, 161, 176, 226) și condițiile de livrare a acestora, inclusiv orețurile respective (doc. 22, 45, 154,

176, 192, 235). Se infirmă și pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea că ar fi existat un „monopol comercial” otoman, cum s-a scris într-o vreme în istoriografia noastră, generalizîndu-se o situație mai tîrzie.

În schimb, „prefanariotismul” (sau chiar fanariotismul, după A. Pippidi) se anunță prin fixarea unui număr de 45 000 de oi pe care trebuia să le dea domnul Țării Românești la 1671 „după obicei” (doc. 150) pe lingă dări fixe în miere, cerea și sare (cunoscut și lui P. Rycaut) (doc. 226 din 1703).

Date de cel mai mare interes furnizează documentele din volum (nr. 19, 25, 72, 85, 173 etc.) despre obligațiile militare față de Imperiul otoman. Deși efectivele obișnuite solicitate de otomani nu depășeau în genere cîteva mii de oameni de fiecare țară românească (la fel ca și în secolul precedent), totuși, documentele (vezi nr. 17 care consemnează 30 000 oșteni pregătiți de Ieremia Movilă în 1605) arată că era chiar în interesul Porții, și în acest secol al XVII-lea, ca Statele Românești să-și conserve efective relativ însemnate, pentru a putea face față unor intervenții urgente sau presiuni neașteptate. Cu deosebire este important doc. 230 din 1707, care precizează că aceste obligații militare ale domnilor români se limitau „din vremuri vechi” numai la expedițiile otomane din Europa („la campaniile care au loc în părțile Rumeliei”).

Un alt merit al volumului îl constituie și inserarea unui număr însemnat de documente privitoare la teritoriile rupte din trupul Țărilor Române și aflate direct sub administrație otomană (doc. 16, 35, 60, 63, 141, 156, 179, 204, 227 etc.). Unele dintre acestea se referă la negustorii români de moruni din zona gurilor Dunării (doc. 16), la sate românești din vakîful Isaccei (doc. 116), la existența unei numeroase populații românești în orașul Siliștra (doc. 111), la construirea unei băi publice la Giurgiu de către domnul Țării Românești, Matei Basarab (doc. 115), sau la pendularea țărănilor moldoveni de o parte și de alta a hotarului „raialei” Tighina (doc. 84 și 85). Toate acestea stau mărturie conservării unor legături neîntrerupte între românii din Principate și cei din teritoriile despărțite temporar de patria-mamă.

Există în asemenea documente date privitoare la starea demografică (doc. 139), regimul și cuantumul dărilor (doc. 179 ș.a.), la circulația monetară (doc. 156, 169, 203) și prețuri (cum am amintit deja mai sus, pentru livrările

către Poartă). Și istoricul civilizației va găsi unele piese interesante, ca de pildă lista de cumpărături orientale ale lui Radu Șerban (doc. 28), nu lipsită de semnificație pentru gusturile unui domn muntean de la începuturile veacului al XVII-lea „baroc“.

Sînt, de asemenea, documente noi, revelatoare despre Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul (doc. 34 din 1609), despre împrumuturi ale domnilor români de la Visteria Interioară a sultanului (*İç Hazinesi*) (doc. 80 din 1627), despre data înființării *beylerbeylik*-ului de Silistra (prima sa mențiune datează din 1601, potrivit doc. nr. 2), despre existența efemeră a „*beylerbeylik*-ului de Bender și de Akkerman“ în 1608 (doc. 27 și 30; cf. însă și doc. 39), despre costul expediției otomane din 1658 din Transilvania (doc. 131) etc. O mențiune aparte se cuvine a fi făcută pentru mănunchiul de documente (nr. 142, 144, 145 și 147) care lămuresc definitiv problema „hotarului lui Halil Pașă“, de fapt a unui teritoriu, cale de două ceasuri, rupt din trupul Moldovei istorice (kazalele Cetatea Albă, Ismail, Tighina și Sărata) în toamna anului 1666, pentru stabilirea aici a tătarilor nogai din Bugeac, trecuți în dependența directă a Porții, operațiune efectuată sub supravegherea lui el-Hadj Halil aga, mare capugiu.

Prin urmare, volumul de față pune în lumina, o dată în plus, valoarea excepțională a documentelor turcești ca sursă a istoriei românești, constituind o nouă dovadă a „rentabilității“ cercetărilor noastre turcologice.

Piesele incluse în volum sînt, așa cum o spune și autorul și cum rezultă convingător din doc. 178, documente oficiale, autentice, chiar dacă nu avem în față chiar textul originalelor (în cazul documentului 178 s-au păstrat însă atît copia cît și originalul, dovădindu-se totala concordanță între o formă și cealaltă). Cum originalele in-seși, expediate destinatarilor, s-au pierdut în viforul vremurilor, cu atît mai prețioase rămîn pentru noi aceste „dublete“ sau „copii legalizate“ trecute în condițiile Porții, în cadrul unor cancelarii minuțios organizate și sever supravegheate.

Transliterația documentelor s-a făcut cu mare acuratețe în caractere turcești moderne (latine), deși forma ideală ar fi fost cea în caractere arabe (inexistente încă în tipografiile noastre), întrucît lectura vocalelor poate fi diferită de la autor la autor. Oricum, chiar în aceste condiții, turcologii români și străini au posibili-

tatea de a recurge, spre confruntare, la textul turcesc (indiferent de vocalizare) și nu doar la traducere. Acest fapt, ca și existența unui *rezumat în franceză* (p. 38—45) și mai ales a unei *liste a documentelor* în aceeași limbă (p. 46—65) constituie tot atîtea posibilități pentru istoricii din străinătate de a lucra direct cu volumul, studiind „pe viu“ variate aspecte ale relațiilor dintre Țările Române și Imperiul otoman, statutul de autonomie al Principatelor Române față de Poartă.

Volumul este însoțit de 40 de facsimile, în genere destul de clare, fapt care suplinește într-o oarecare măsură lipsa transliterației în caractere arabe. În orice caz, autorul a rezolvat în chip fericit problemele de transliterație, micile inadvertențe fiind fără însemnătate (*Eremita* în loc de *Yere-miye*; *he* a fost transliterat cînd *a*, ca în *mahrusa*, cînd *e*, pentru același adjectiv sau în *akçe* etc., dar, în lipsa unor cunoștințe precise ale noastre privind pronunția turco-osmană din veacul al XVII-lea, nu i se poate reproșa autorului o anumită lectură, ci cel mult inconsecvența).

Traducerea documentelor este făcută cu cea mai mare grijă și fidelitate față de litera originalului, chiar dacă nu totdeauna, în haină românească, expresia, întorsătura de frază sau cuvîntul respectiv sună cel mai nimerit. Stilul este însă prea adesea foarte contemporan și puțin nimerit pentru cel al marilor cronici și documente românești din secolele XVII—XVIII (Neculce, bunăoară, nu folosește termenii: „cadouri“, „consolări“, „demn“, „indicii“, „investigare“, „asociație“ etc.). Evident, căutarea cuvintelor echivalente potrivite ar fi necesitat o muncă suplimentară, or se vede că autorul a fost presat de timp. În textele noastre vechi, inclusiv oficiale, există deja termeni consacrați: *Inaltul Devlet* (pentru *Devlet-i 'Aliyye*), *Inalta Poartă* (pentru *Dergâh-i 'Ali*, mai tirziu *Bab-i 'Ali*) etc., *halâ* era tradus prin *de-acum* (azi am zice: „activ“), spre a deosebi un dregător *în funcție* de un *fost* (biv slavonește) sau pur și simplu rămînea ca atare: *halâ*. Unele instituții turcești le sînt deja familiare românilor și ar trebui păstrate așa fără a le mai da în haină românească pronunția turcescă (*ceavuş* pentru *ceaus*, *raia* pentru *raia* s.a., asemenea forme nefiind în fond nici turcești nici românești așa cum sînt transcrise).

Unele formule diplomatice (*buyurdum ki, yüz yerden koyub, vusûl buldukda* etc.) nu sînt traduse peste tot

uniform. În doc. 212 termenul *harbî* desemnează, ca noțiune de drept islamic, pe aparținătorii „teritoriului războiului“ (*dar al-harb*), diferit de „teritoriul Islamului“ (*dar al-Islam*) și de „teritoriul legământului“ (*dar al-ahd*) și deci trebuie lăsat ca atare, dar explicat în notă (cum se procedează în cazul documentului 155).

Notele, limitate la strictul necesar, sînt întocmite cu rigoare. Micile scăpări sînt rare: la doc.203, n. 3, *esedi gurus* (leul) nu e identic cu *tam gurus* (talerul austriac, împărătesc) primul fiind mai mic decît cel de-al doilea „complet“. La unitățile de capacitate, chila de griu (de Istanbul) nu este egală cu cea de orz (în volum, *passim*), ci mai mare cu circa 3 kg (după W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, E. J. Brill, Leiden 1955, p. 41: 1 *Istanbul kilesi* de griu — 25,656 kg; 1 *Istanbul kilesi* de orz — 22,25 kg). Pentru edificarea cititorilor mai puțin familiarizați cu cursurile monetare din veacul al XVII-lea ar fi fost poate util să se dea, în note, și echivalența în galbeni sau în lei a cuantumului, exprimat în aspri, al haraciului românesc (de ex. la doc. 37 și 38).

Foarte util se va dovedi, credem, și substanțialul *Glosar* (p. 503—519) de termeni și instituții turcești. Aș remarca îndeosebi trimiterile la termeni și instituții central-asiatice și chiar chinezești, precum și tătărești, ultimele interesînd în chip direct istoria românească. Inerent, s-au strecurat ici-colo unele imprecizii: *padişah* nu este un „titlu mai mult popular decît oficial, acordat sultanilor otomani“ (p. 513), ci unul foarte oficial, folosit atît în actele interne otomane (doc. 1, 3, 11 ș.a.) cît și în *'ahd-nâme*-le (doc. 4, 67, 100 etc.) sau în corespondența cu Poarta a domnilor români (doc. 5 ș.a.). Recensămintele otomane (turc. sing. *tahrir*) nu se efectuau neapărat „din 30 în 30 de ani“ (p. 516), cum s-a crezut o vreme (cf. Ö. L. Barkan, *Les grands recensements de la population et du territoire de l'Empire Ottoman et les registres impériaux de*

statistique, in „Revue de la Faculté des Sciences Économiques (de l'Université d'Istanbul)“, année II, 1940—41, p. 30, unde se aprecia că intervalul „de 30—40 de ani“ corespundea și cu durata unei generații), ci ori de cîte ori era necesar, în medie cam la 10—15 ani o dată, potrivit cercetărilor mai noi (István Hunyadi, *Étude comparée des sources fiscales turques et hongroises du XVIIe siècle comme base de calcul de la population*, in „Turcica“, tome XII, 1980, p. 139, n. 44). Așa că puteau fi și *tahrir*-uri parțiale, limitate doar la o anumită zonă sau la darea *djizie*. De exemplu, un firman din 21 zilkade 980 / 25 martie 1573 către defterdarul de Damasc, după ce arăta că nu s-a mai făcut aici *ciziye tahriri* de 24 de ani, cerea ca de-acum înainte această operațiune să se efectueze la fiecare 3 ani (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri*, vol. 21, p. 224, doc. 538). Nici *timar*-ul și nici *zeame*-ul sau *has*-ul nu erau feude (p. 263, 503, 515, 516, 518, 519), care în feudalismul apusean erau, de regulă, concesionări ereditare și funciare, pe cînd cele trei instituții otomane reprezentau concesionări viagere și de venituri, ceea ce le apropia mai mult de beneficiul occidental. În orice caz, ar fi de preferat a se renunța la terminologia feudalismului occidental-european, folosindu-se în schimb terminologia originală otomană, desigur cu explicațiile de rigoare. Dacă, în *extremis*, trebuie să recurgem la termenii europeni atunci e necesar să-i dăm în ghilimele. *Telhis*-uri (rapoarte rezumative către sultan) se făceau nu numai de către marele defterdar.

Dincolo de astfel de observații, în fond redacționale, minore și inerente unei lucrări de asemenea anvergură, volumul editat de Tahsin Gemil constituie o realizare de mare ținută și utilitate științifică, pentru care se cuvin aduse felicitări și mulțumiri atît autorului însuși, cît și Direcției Generale a Arhivelor Statului.

MIHAI MAXIM